

УДК 304.105.316

Мещан І. В.,
к. соціол. н.,
доцент кафедри
соціальної роботи,
Запорізький національний
технічний університет
(Запоріжжя, Україна)

САМОТНІСТЬ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ ЯК ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ГРОМАДІ

Самотність розглядається в двох аспектах: як психологічний стан людини (внутрішнє емоційне переживання) та як характеристика її соціальних відносин із іншими людьми (зовнішнє відчуження від людей). Тому соціальна робота з людьми похилого віку повинна створювати умови для того, щоб ця категорія населення змогла задовольнити свої потреби на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. Надаючи допомогу літнім людям, соціальний працівник повинен інтегрувати досягнення всіх наявних теорій і досліджувати проблеми літніх людей комплексно. Отже, соціальна робота з людьми похилого віку набуває актуальності і з наукових, і з практичних позицій, а особливого значення набуває визначення напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку на рівні громади.

Особливого значення набуває визначення напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку на рівні громади для подолання проявів і наслідків самотності, підвищення їхнього адаптаційного потенціалу. В статті наведено результати соціологічного опитування серед осіб похилого віку в новоутворених об'єднаних територіальних громадах Запорізької області з метою визначення оцінки стану самотності. Як свідчать результати дослідження, 33 % людей похилого віку відчують себе самотніми, а ще 28 % опитаних переживають цей стан час від часу, що вказує на актуальність даної проблеми як предмету соціальної роботи. Це підтверджується й оцінкою актуальних

проблем людей похилого віку – 30 % опитаних визначили самотність як найгострішу соціальну та психологічну проблему. Слід зазначити, що інші виділені проблеми виступають як чинники посилення стану самотності літніх людей. Серед них можна визначити: по-перше, соціальне відчуження – 39 % (недостатня увага з боку суспільства, виключеність із суспільного життя, незазбуваність накопичених знань і досвіду); по-друге, песимістичне ставлення до життя – 38 % (відсутність життєвих перспектив, незадоволеність життям); і, по-третє, порушення родинних зв'язків – 9 % (складні стосунки з родиною та близькими).

Ключові слова: люди похилого віку, самотність, соціальна робота, об'єднана територіальна громада, соціальна робота в громаді.

Одиночество рассматривается в двух аспектах: как психологическое состояние человека (внутреннее эмоциональное переживание) и как характеристика ее социальных отношений с другими людьми (внешнее отчуждение от людей). Поэтому социальная работа с людьми преклонных лет должна создавать условия для того, чтобы эта категория населения смогла удовлетворить свои потребности на физиологичном, психологическом и социальном уровнях. Оказывая помощь пожилым людям, социальный работник должен интегрировать достижение всех имеющихся теорий и исследовать проблемы пожилых людей комплексно. Следовательно, социальная работа с людьми преклонных лет приобретает актуальность и с научных, и с практических позиций, а особенное значение приобретает определение направлений социальной работы с людьми преклонных лет на уровне общества.

Особенное значение приобретает определение направлений социальной работы с людьми преклонных лет на уровне общества для преодоления проявлений и последствий одиночества, повышения их адаптационного потенциала. В статье приведены результаты социологического опроса среди лиц преклонных лет в новообразованных объединенных территориальных общинах Запорожской области с целью определения оценки состояния одиночества. Как свидетельствуют результаты исследования, 33 % людей преклонных лет чувствуют себя одиночками, а еще 28 % опрошенных переживают это состояние время от времени, что указывает на актуальность данной проблемы как предмета социальной работы. Это подтверждается и оценкой актуальных проблем людей преклонных лет – 30 % опрошенных определили одиночество как острейшую социальную и психологическую проблему. Следует отметить, что другие выделенные

проблемы выступают как факторы усиления состояния одиночества пожилых людей. Среди них можно определить: во-первых, социальное отчуждение – 39 % (недостаточное внимание со стороны общества, исключенность из общественной жизни, невостребованность накопленных знаний и опыта); во-вторых, пессимистическое отношение к жизни – 38 % (отсутствие жизненных перспектив, недовольство жизнью); и, в-третьих, нарушение родственных уз – 9 % (сложные отношения с семейством и близкими).

Ключевые слова: люди пожилого возраста, одиночество, социальная работа, объединенная территориальная община, социальная работа в общине.

Loneliness is examined in two aspects: as the psychological state of man (internal emotional experiencing) and as description of her social relationships with other people (external alienation is from people). Therefore social work with people years old must create terms in order that this category of population was able to satisfy the necessities on physiology, psychological and social levels. Giving help to the elderly people, a social worker must integrate achievement of all present theories and investigate the problems of elderly people complex. Thus, social work with people years old acquires actuality and from scientific, and from practical positions, and the special value is acquired by determination of social work assignments with people years old at the level of society.

The special value is acquired by determination of social work assignments with people years old at the level of society for overcoming of displays and consequences of loneliness, increase of their adaptation potential. In the article results over of the sociological questioning are brought among persons years old in the newly incorporated territorial communities of the Zaporizhzhya area with the aim of determination of estimation of the state of loneliness. As results of research, 33 % people testify years old feel be single, and yet 28 % the polled is experienced this state from time to time, that specifies on actuality of this problem as the article of social work. It is confirmed and by the estimation of issues of the day of people years old – 30 % the polled was defined loneliness as peracute social and psychological problem. It should be noted that other distinguished problems come forward as factors of strengthening of the state of loneliness of elderly people. Among them it is possible to define: at first, social alienation – 39 % (insufficient attention from the side of society, exceptional nature from public life, unclaimedness of the accumulated knowledge and experience); secondly, pessimistic attitude toward life – 38 % (absence of vital prospects, dissatisfaction by life); and,

third, violation of family ties – 9 % (difficult relationships with family and near).

Keywords: *elderly people, loneliness, social work, united territorial community, social work in the community.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Соціальне обслуговування громадян старшого покоління є системою, що поєднує різні форми, види та типи установ і послуг, єдина мета яких задоволення потреб літніх людей. Динамічний розвиток цієї багатопланової соціальної системи викликаний, перш за все, процесом соціально-демографічного старіння українського суспільства. Основними проблемами громадян літнього віку найчастіше стають незадовільний стан здоров'я, низький рівень якості медичних послуг, що надаються, важке матеріальне положення, байдуже відношення близьких і самотність. У зв'язку із зайнятістю дітей, розривом сімейно-споріднених відносин, літні люди часто залишаються наодинці зі своїми невирішеними проблемами і вимушені звертатися за допомогою в соціальні служби. Це свідчить про актуальність даного дослідження, тому що в сучасних умовах розвитку нашого суспільства необхідність створення нових моделей надання соціальних послуг людям похилого віку, розробки основних напрямків модернізації цієї діяльності одержує все більший розвиток. Особливої актуальності набуває впровадження в систему соціального обслуговування населення моделі соціальної роботи в громаді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми людей похилого віку досліджувались соціологами (М. Александрова, А. Дмитрієв, З. Саралієва, В. Шапіро). Значний вклад у розвиток соціальної геронтології внесли: психолог Б. Ананьєв, який обґрунтував необхідність комплексного підходу до процесу старіння; сучасні геронтологи Г. Абрамова, В. Альперович, А. Лідерс, А. Козлов, Р. Яцемирська, а також зарубіжні автори – А. Адлер, Е. Берн, К. Хорнц, Е. Фромм, Т. Шибутані. З'явилась низка наукових досліджень, у яких розглядаються особливості впровадження технології соціально-педагогічної роботи з різними категоріями населення України (О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, Г. Лактіонова, Л. Міщик, С. Савченко, С. Харченко).

Специфікою соціальної роботи з людьми похилого віку займаються багато науковців, серед яких можна назвати: Е. Холостову, яка у своїх дослідженнях вивчає життєдіяльність людей похилого віку впродовж усього життя, описує похилий вік як соціальну проблему, аналізує ставлення до даної вікової групи в суспільстві, сім'ї та близького оточення, висвітлює основні проблеми, з якими зіштовхуються особи даного вікового прошарку [10, с. 56–73]; В. Шахрая, котрий вивчає теорії

старості та принципи соціальної роботи з людьми похилого віку [11, с. 87–90]; І. Звереву [4, с. 341], яка досліджує рівні, на яких здійснюється соціальна робота з людьми похилого віку та принципи цієї діяльності; А. Каську, яка аналізує соціальний захист людей похилого віку та напрями його здійснення [5, с. 256].

Соціальна робота з людьми похилого віку повинна створювати умови для того, щоб ця категорія населення змогла задовольнити свої потреби на фізіологічному, психологічному та соціальному рівнях. Надаючи допомогу літнім людям, соціальний працівник повинен інтегрувати досягнення всіх наявних теорій і досліджувати проблеми літніх людей комплексно. Отже, соціальна робота з людьми похилого віку набуває актуальності і з наукових, і з практичних позицій, а особливого значення набуває визначення напрямів соціальної роботи з людьми похилого віку на рівні громади.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні специфіки соціальної роботи з людьми похилого віку на рівні громади для подолання проявів і наслідків самотності, підвищення їхнього адаптаційного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період старості (від 60 років і далі) завершує онтогенез психіки. Цей період характеризується: 1) триваючою реалізацією внутрішніх творчих потенціалів у повсякденному житті; 2) підведенням підсумків життєвої активності; 3) завершенням початих проєктів у онтогенезі; 4) вихованням в онуках образу людини майбутнього [1, с. 315]. Звертаючись до висновків дослідження М. Житинської, можна виділити специфічні потреби, що притаманні людині похилого віку та поділити їх на дві складові: об'єктивну – матеріальні потреби та суб'єктивну – духовні. Матеріальні потреби людини похилого віку включають три блоки: фізіологічні потреби (потреба в їжі, диханні, фізичній активності, здоров'ї); потреби в комфортному середовищі (задоволення житлово-побутових та екологічних потреб) і матеріально-соціальні потреби (потреба в праці, задоволення економічних потреб) [3, с. 246].

Основною психологічною проблемою старості є самотність та, внаслідок цього, втрата необхідних і бажаних контактів, беззахисність перед оточенням, яке становить (як здається людям похилого віку) лише загрозу їхньому благоустрою та здоров'ю. Відчуття самотності виснажує людину і в такий спосіб руйнує її. Самотність – відсутність людських контактів – руйнує не лише особистість, а й її соціальний лад.

В. Сіляєва визначає самотність як важке емоційне переживання, пов'язане з руйнуванням глибинних очікувань особистості з приводу

реалізації своїх можливостей, які визнаються важливою складовою людського буття [8, с. 33–35]. Н. Харламенкова та І. Бабанова вважають, що самотність – переживання стану відчуженості людини від суспільства [9, с. 21–28]. Виходячи з цих визначень, можна зробити висновок, що самотність розглядається в двох аспектах: як психологічний стан людини (внутрішнє емоційне переживання) та як характеристика її соціальних відносин із іншими людьми (зовнішнє відчуження від людей).

У цілому, самотність в старості – поняття, що має соціальний зміст: самотність як соціальний стан утруднює зав'язування нових і підтримання старих контактів і зв'язків, обумовлений різними причинами як психічного, так і соціально-економічного характеру; самотність як відсутність родичів, дітей, онуків, а також окреме проживання від молодих членів родини; самотність як повне позбавлення людського спілкування для багатьох осіб, які мешкають у родині; самотність як самотійний спосіб життя: фізичний стан, що активно обирається самою особистістю з огляду на свій характер і психічне здоров'я.

У січні 2017 року було проведено соціально-психологічне опитування серед осіб похилого віку від 65 років у новоутворених об'єднаних територіальних громадах Запорізької області (n=2800) з метою виявлення оцінки стану самотності та її проявів на соціально-психологічному рівні. Результати представлено на рис. 1–2.

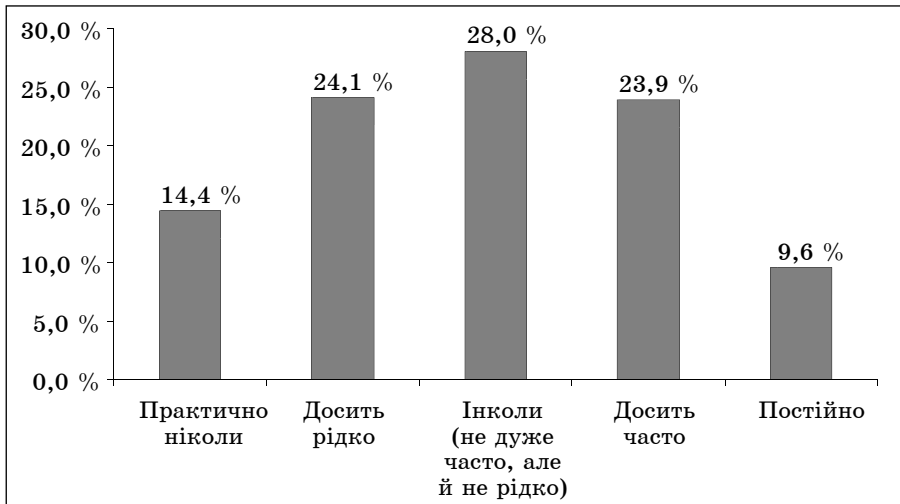
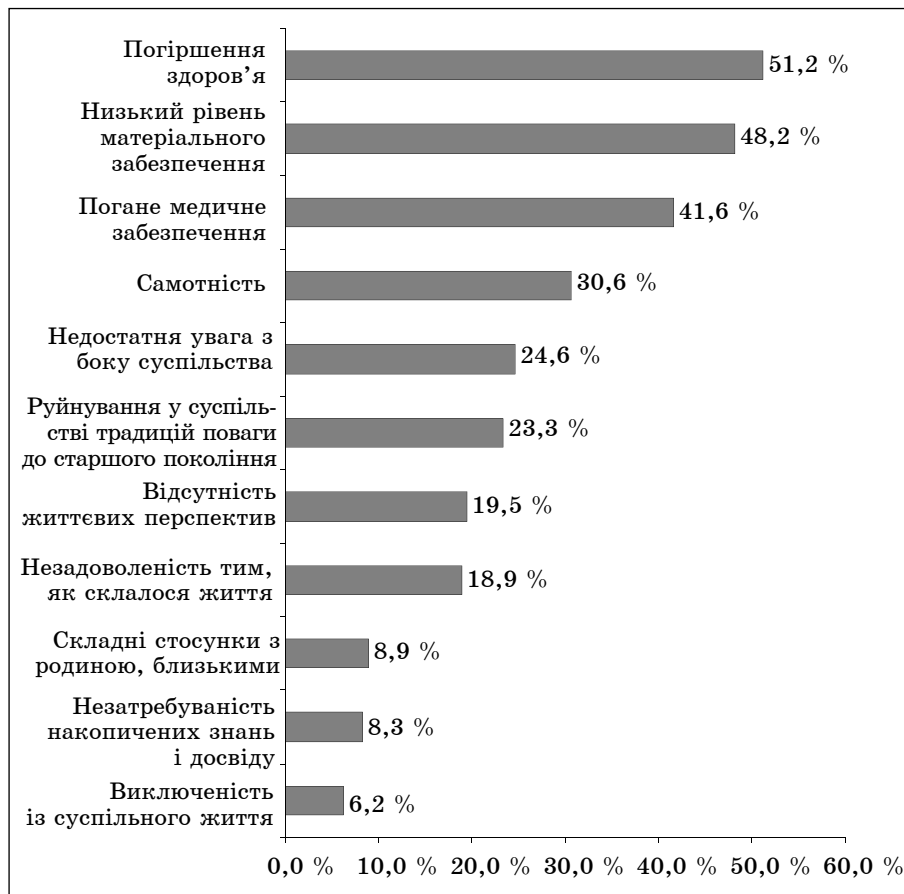

Рис. 1. Оцінка переживання стану самотності серед людей похилого віку

Рис. 2. Оцінка актуальних проблем людей похилого віку

Як свідчать результати дослідження, 33 % людей похилого віку відчувають себе самотніми, а ще 28 % опитаних переживають цей стан час від часу, що вказує на актуальність даної проблеми як предмета соціальної роботи. Це підтверджується й оцінкою актуальних проблем людей похилого віку – 30 % опитаних визначили самотність як найгострішу соціальну та психологічну проблему. Слід зазначити, що інші виділені проблеми виступають як чинники посилення стану самотності літніх людей. Серед них можна визначити: по-перше, соціальне відчуження – 39 % (недостатня увага з боку суспільства, виключеність

із суспільного життя, незатребуваність накопичених знань і досвіду); по-друге, песимістичне ставлення до життя – 38 % (відсутність життєвих перспектив, незадоволеність життям); і, по-третє, порушення родинних зв'язків – 9 % (складні стосунки з родиною та близькими).

Підвищена соціальна вразливість і схильність до переживання самотності людей похилого віку пов'язана і з економічними чинниками: невеликі розміри одержуваних пенсій, низька можливість працевлаштування як на підприємствах, так і на дому. Люди похилого віку стурбовані своїм матеріальним становищем, рівнем інфляції, високою вартістю медичного обслуговування. Все це пов'язане також і зі зміною соціального статусу літньої людини, що викликана, насамперед, припиненням або обмеженням трудової діяльності, трансформацією ціннісних орієнтирів, самого способу життя та спілкування, а також виникненням різних утруднень як у соціально-побутовій, так і в психологічній адаптації до нових умов, це диктує необхідність вироблення та реалізації специфічних підходів, форм і методів соціальної роботи з людьми похилого віку.

Робота з людьми похилого віку може здійснюватися на двох рівнях: 1) макрорівень (формування соціальної політики з урахуванням інтересів людей похилого віку, створення пенсійних та інших фондів підтримки, формування комплексної системи соціального страхування, медичного, психологічного та консультаційного обслуговування); 2) мікрорівень (вивчення умов життя людей похилого віку, рівня та якості надання їм соціальної допомоги). Соціальний захист людей похилого віку в Україні забезпечується мережею закладів: Міністерство соціальної політики; Пенсійний фонд; департаменти соціального захисту населення; територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів і самотніх непрацевдатних громадян і відділення соціальної допомоги вдома; установи, заклади та підприємства сфери управління Міністерства соціальної політики, які здійснюють соціальний захист людей похилого віку, інвалідів, ветеранів війни і праці (науково-дослідні інститути, які вивчають проблеми старіння, служби медико-трудова експертизи, різноманітні недержавні фонди, товариства, організації) та ін.

Визначаючи проблеми осіб геронтологічної групи, Т. Коленіченко виокремлює завдання, що постають перед соціальним працівником в організації соціального забезпечення та піклування: надавати допомогу у вигляді організації дозвілля; активізувати комунікативну сторону спілкування; зробити процес входження людини в нову соціальну

групу безболісним; організувати діяльність людини похилого віку так, щоб вона отримувала емоційне задоволення; організувати особистісну працю людини похилого віку як головний показник досягнення емоційної стабільності, а відповідно успішної адаптації [6, с. 20–25].

Отже, соціальна робота з цією віковою групою має свою специфіку та спрямована на: 1) виявлення людей похилого віку, які потребують допомоги вдома чи в спеціальних закладах соціального обслуговування; 2) аналіз соціального середовища, у якому вона перебуває, та мікрогрупи, до якої вона входить; 3) задоволення найважливіших фізіологічних потреб людей похилого віку; 4) створення умов для вияву активності літньої людини, задоволення її інтересів. Вирішення цих завдань сприятиме посиленню адаптаційного потенціалу літньої людини і можливостей подолання стану самотності.

Однак, незважаючи на існування в Україні цілої мережі установ, організацій, служб, які надають комплекс послуг людям похилого віку, соціальна робота з цією категорією населення потребує подальшого вдосконалення та врахування досвіду країн із різними моделями соціальної політики. Сьогодні інноваційною формою соціальної роботи з людьми похилого віку є робота в громаді. В зарубіжній літературі з соціальної роботи робота в громаді (“*community work*”) виступає як діяльність соціального працівника в середині територіальної громади різного рівня розвитку та численності мікросоціального середовища. Так, наприклад, у практиці і досвіді британських фахівців із соціальної роботи така діяльність трактується як “процес розвитку колективного й індивідуального досвіду, який відбувається у територіальних громадах і громадах за інтересами, головною метою такого процесу є робота із членами громади, які перебувають у складних життєвих обставинах, застосовуючи методи колективного обговорення і виявлення своїх потреб і прав, визначення та досягнення цілей правовим, демократичним шляхом, враховуючи і поважаючи потреби та права інших” [2, с. 156–157].

Соціальна робота як професійна діяльність включає в себе як формальні (юридично-правові, фінансово-економічні, матеріальні), так і неформальні (психологічні, соціально-психологічні, педагогічні, соціально-педагогічні) види допомоги, тому робота в громаді спрямована насамперед на формування та розвиток соціальної ідентифікації (соціальної приналежності) із певною соціальною спільнотою через стимулювання і відновлення зв’язків між організаціями, групами й індивідами всередині конкретної територіальної громади, а також вирішення

соціально-економічних, соціально-психологічних проблем у середині громади завдяки актуалізації потреби в консенсус-орієнтованій взаємодії. Так, М. Пейн виділяє деякі основні напрями соціальної роботи в громаді: 1) координація діяльності соціальних служб на території громади (державних, громадських і приватних); 2) активізація можливостей членів громади брати участь у житті всієї громади; 3) аналіз і моніторинг соціальних умов, потреб, інтересів членів громади; 4) надання соціальних послуг членам громади як з боку закладів соціального обслуговування, так і через створені групи самопомоги, волонтерські організації тощо [7, с. 48–60].

Більшість зарубіжних фахівців із соціальної роботи в громаді наголошують на тому, що її основне завдання полягає в ініціації можливостей і здатності членів громади до самоорганізації в задоволенні власних потреб та інтересів. Так, А. Твелттріз вважає, що робота в громаді представляє собою процес допомоги з боку професійних соціальних працівників у організації спільних дій членів громади, метою яких є поліпшення умов соціального життя [12, с. 57]. Таку ж позицію посідає і відомий фахівець Г. Чейнен, який основним завданням соціальної роботи в громаді вбачає активізацію та мобілізацію ресурсів членів громади у вирішенні спільних проблем [12, с. 22]. Більш розгорнуто визначають функціональні завдання соціальних працівників в громаді Р. Берн і Дж. Педфілд: 1) мотивування людей до спільної діяльності для розвитку громади; 2) сприяння розвитку різних форм взаємодопомоги між членами громади; 3) визначення актуальних потреб і проблем членів громади з метою їх вирішення спільними зусиллями; 4) сприяння розвитку партнерських взаємозв'язків територіальної громади, державних і недержавних організацій соціальної сфери на території громади; 5) підтримка і розвиток ініціативних груп членів громади; 6) співпраця з представниками місцевих засобів інформації [2, с. 156–157].

Беручи до уваги те, що особливість соціальної роботи в громаді полягає в активізації членів громади до участі у вирішенні власних проблем, необхідною її складовою є розвиток і стимулювання ініціатив членів громади. С. Тетерський, використовуючи термін “соціальні ініціативи”, розглядає діяльність різних організацій, об'єднаних ідеєю соціальної активності, турботи про навколишній світ і перетворення його засобами соціальних проектів [2, с. 156–157].

Отже, серед основних функціональних напрямів соціальної роботи в громаді з самотніми людьми похилого віку можна виділити такі: 1) координаційно-посередницька діяльність – сприяння розвитку

партнерських взаємозв'язків територіальної громади, державних і недержавних організацій соціальної сфери на території громади; співпраця з представниками місцевих засобів інформації; 2) мотиваційно-мобілізуюча діяльність – мотивування літніх людей до спільної діяльності для розвитку громади; активізація можливостей членів громади брати участь у житті всієї громади; сприяння розвитку різних форм взаємодопомоги між членами громади; підтримка та розвиток ініціативних груп членів громади; 3) дослідницько-моніторингова діяльність – аналіз і моніторинг соціальних умов, потреб, інтересів людей похилого віку – членів громади; моніторинг якості наданих соціальних послуг; 4) сервісно-обслуговуюча діяльність – надання соціальних послуг людям похилого віку як з боку закладів соціального обслуговування, так і через створені групи самопомоги, волонтерські організації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, самотність виступає однією з ключових проблем людей похилого віку, яка виявляється на: 1) рівні соціального відчуження й ізоляції; 2) рівні емоційного переживання песимістичного ставлення до життя; 3) рівні руйнування або втрати родинних стосунків. Самотність людей похилого віку постає як об'єкт діяльності соціального працівника і соціальних служб на рівні територіальної громади.

Серед основних напрямів соціальної роботи в громаді з самотніми людьми похилого віку визначено: 1) виявлення потенційних клієнтів – самотніх літніх людей і рівня задоволеності їх фізіологічних, матеріально-побутових, соціальних і психологічних потреб; 2) безпосереднє надання соціальних послуг самотнім літнім людям, які мешкають на території громади; 3) налагодження взаємодії членів громади з територіальними соціальними службами і локальними громадськими організаціями, що працюють із самотніми людьми похилого віку; 4) активізація та мобілізація ініціативних груп серед членів громади з метою формування волонтерських груп і груп взаємодопомоги; 5) організація дозвілля і вільного часу людей похилого віку; 6) моніторинг і оцінка якості наданих соціальних послуг.

Перспективним напрямом дослідження є розроблення праксеологічної моделі соціальної роботи із самотніми людьми похилого віку на рівні територіальної громади.

Література:

1. *Базалук О. А.* Філософія образования в свете новой космологической концепции : учебник / О. А. Базалук. – К. : Кондор, 2010. – 458 с.

2. Демидова Т. Е. Сравнительный анализ форм “работы в общине” в зарубежных странах / Т. Е. Демидова // Российский журнал социальной работы. – 1997. – № 2. – С. 156–157.

3. Житинська М. О. Життєдіяльність людей похилого віку в Україні: реалії та перспективи / М. О. Житинська // Молодий вчений. – 2015. – № 2 (17). – С. 245–248.

4. Зверева І. Д. Соціальна робота в Україні / І. Д. Зверева. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

5. Капська А. Й. Соціальна робота: технологічний аспект / А. Й. Капська. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 352 с.

6. Коленіченко Т. І. Соціальна робота з людьми похилого віку / Т. І. Коленіченко // Соціальна педагогіка: теорія та практика. – 2011. – № 4. – С. 20–25.

7. Пейн М. Сообщество как основа социальной политики и социального действия / М. Пейн // Взаимосвязь социальной работы и социальной политики. – М. : Аспект-Пресс, 1997. – С. 48–60.

8. Сіляєва В. І. Жіноча самотність як психологічна проблема / В. І. Сіляєва // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 4. – С. 33–35.

9. Харламенкова Н. Е. Стратегии самоутверждения и ценностные предпочтения одинокого человека / Н. Е. Харламенкова, И. В. Бабанова // Психологический журнал. – 1999. – Т. 20. – № 2. – С. 21–28.

10. Холостова Е. И. Социальная работа с пожилыми людьми : учебн. пособие. – 2-е изд. / Е. И. Холостова. – М. : Издательско-торговая корпорация “Дашков и К”, 2003. – 296 с.

11. Шахрай В. М. Технології соціальної роботи / В. М. Шахрай. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 464 с.

12. *Twelvetrees A. Community Work / A. Twelvetrees.* – London : Macmillan, 1991. – 567 p.